זכרון ליום ראשון — החטא האשמה והברית

אלול תש"ן

למנצח מזמור לדוד.בבוא אליו נתן הנביא כאשר בא אל בת שבע. חנני אלקים כחסדך כרב רחמיך מחה פשעי. הרב כבסני מעוני ומחטאתי טהרני. כי פשעי אני אדע וחטאתי נגדי תמיד. לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי, למען תצדק בדברך תזכה בשפטך. הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי...תהלים, נא

עברה שנה, ושוב באים אנו לטהר את עצמנו בסליחה לקראת השנה הבאה עלינו לטובה.

אשתקד, בלילה הזה היתה בלבנו תקווה לשנה טובה יותר, והנה עומדת שנת תש"ן לחלוף ואנחנו שואלים: האמנם עבר קציר, כלה קיץ, ואנחנו לא נושענו?

אמנם, אסור לכפור בטובה. אכן היתה זו, כפי שאומרים, שנת נסים. ללא ספק. עליית אחינו מרוסיה היא נס גדול. התפוררות ממלכת הרשע שהולכת וכלה כעשן אל מול עיננו המשתאות, גם היא נס. עלייתו של סדר עולם חדש מעוררת את ציפיותינו לאדם שהאנושות מייחלת לו, רוח אפינו משיח ה'.

אך בכך לא מוצה החשבון. גדולי ישראל לימדונו שהגאולה איננה רק הגאולה הכללית, הלאומית, הפוליטית והכלכלית. הגאולה היא גם גאולה רוחנית, שהיא ראשית כל הישועה האישית והבין-אישית.

שהרי גם אם יעלה סדר עולם חדש וצודק, אך הקנאה, הטינה וחוסר האהבה – או חוסר התקשורת, כפי שאומרים – שבין בני האדם יישארו כפי שהיו, הרי ששכינה עוד לא חזרה למקומה, ונועם ה' עדיין לא שורה עלינו.

חידוש הברית על-ידי האשמה

"כאשר בא אל בת שבע... לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי".

האם זהו חטא רק כלפי האלוקים, בין אדם למקום? ומה עם הרש – אוריה החתי, ומה עם הכבשה הנחמסת – בת שבע?

ההמשך תמוה פי כמה: "למען תצדק בדברך תזכה בשפטך". האמנם דוד חטא כדי שאלוקים יצדק בדברו, יזכה בשופטו?

עלינו לבחון בזהירות וברצינות עניין זה של חטא ושל עונש כדי שלא נילכד שוב בתוכחת "ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו".1תהלים עח, לו.

אנחנו עושים חשבון נפש: בכך שגינו, בכך פשענו. מקבלים על עצמנו תיקון. האם בכך מתמצה החשבון, האם זהו החטא וזוהי התשובה? האם זהו בעל התשובה, שעליו כתב הרמב"ם:

התשובה מקרבת את הרחוקים, אמש היה זה שנאוי לפני המקום, משוקץ ומרוחק ותועבה, והיום הוא אהוב ונחמד, קרוב וידיד... אמש היה זה מובדל מה' אלוקי ישראל, שנאמר "עוונותיכם היו מבדילים ביניכם ובין אלוקיכם", צועק ואינו נענה... ועושה מצוות וטורפין אותן בפניו... והיום הוא מודבק בשכינה... ועושה מצוות ומקבלין אותן בנחת ובשמחה, שנאמר "כי כבר רצה האלוקים את מעשיך".2משנה תורה לרמב"ם, הלכות תשובה, פרק ז, הלכות ו-ז.

האם נוכל לקרוא משפטים אלו על עצמנו?

התחושה של חוסר הכנות וחוסר העומק שלנו בימי התשובה היא הבעיה הגדולה. האם אכן אנו מאמינים שנשתנה? האם אנו יודעים מה אנו מחפשים? זאת הבעיה הנוקבת. הסיבה שאיננו מרגישים שקורה לנו משהו משמעותי בימים הנוראים, נובעת מכך שאיננו חשים שאנו באמת חוטאים. יתרה מזאת: אנחנו אכן לא חוטאים! בשביל לחטוא צריך להיות במישור שיש בו חטא. וזהו חטאנו הגדול, שאיננו נמצאים כלל במישור כזה. הוא אשר אנו אומרים בווידוי: "על חטא שחטאנו לפניך בפריקת עול". באיזשהו שלב, במודע ושלא במודע, פרקנו מעלינו את העול, את תודעת הקשר והברית עם השי"ת, אשר רק היא יוצרת תחושת עוון והכרת חטא, בזמן הפרת הברית.

אנחנו חיים סתם. ובסתם אין פשע ועוון – יש סתם. הדבר משול למה שכתב הרמב"ם, שהשי"ת מסתיר את פניו מהחוטא. הוא לא מעניש אותו. החוטא חי במקרה, בקרי ובטומאת קרי. דומה הוא לגיבור הקפקאי שגם למשפט איננו זוכה. כדי שהבורא יתברך יעניש את האדם, על האדם לחיות באמונה. האדם שחי בסתם, לא קיים באור פני מלך חיים, ולא להתקיים באור פני מלך חיים פירושו לא להיות קיים.

הווידוי, מסביר הראי"ה באורות התשובה3טז, ב., איננו לספר על חטא, אלא להודות שהחטא הוא חטא, שאני אשם – רק אז קיימת הודאה בחטא. הודאה בכך שיש דבר כזה 'חטא', ויש מישהו ('אני') החוטא. 'אני' זה, מתגלה ונחשף דווקא דרך קבלת האשמה ובאמצעותה – "אני אשמתי".

אשמנו – זו הודאה באשמה. "בגדנו" – מהי הבגידה? בגידה היא הפרת ברית, מעל בנאמנות, שילום רעה תחת טובה, עיוות. להודות בבגידה, פירושו להודות במושג הבגידה, ובכך מתקיימת גם הודאה בקיום הברית והנאמנות.

"לך לבדך חטאתי". החטא, גם זה שבין אדם לחברו, הוא חטא כלפי האלוקים, משום שהחטא הוא המעל בברית, וגם הברית עם הריע הינה ברית, היינו מימוש האלוקי באנושי. לכן ההודאה באשמה הינה הודאה באשמתי כלפי הקדוש ברוך הוא. האדם מתוודה על חטא, מודה "אשמתי, בגדתי", ובעצם הכרה זו מתחיל התיקון. בכך האדם מוצא את מה שהוא, את עצמו.4על החטא כמכונן את היחיד, והתשובה כמעלה את היחיד לדרגת "אני", ראה הרמן כהן, דת התבונה ממקורות היהדות, שער 11, סעיפים 13, 17, 28-31; וכן נ. רוטנשטרייך, המחשבה היהודית בעת החדשה, ב, עמ' 24. איך יכולתי לעשות זאת? איפה הייתי? להיכן הידרדרתי?

חטא לא עושים; בחטא אשמים. מושג החטא איננו תלוי במעשה אלא באשמה התלויה בו. האשמה לעולם איננה מה שמוטל עלי מבחוץ, אלא מה שאני נוטל בעצמי על עצמי. "אמנם אשמתי". האשמה מעוררת בושה. אבל בבושה הזו אני נולד. אני קיים כחוטא, כמועל, ככלי מלא בושה וכלימה, אבל קיים, קיים לפני ה' יתברך! גם המעל בזולת איננו באדם סתם, אלא בריע, שעליו מצווים אנו: "ואהבת לרעך כמוך, אני ה'".5ויקרא יט, יח. הרֵעות קיימת גם היא באור פני מלך חיים, בחללה של האמונה. בעולם חברתי שמנותק מהאלוקי, אין חטא ואין אשמה. הווי אומר: "לך לבדך חטאתי".

החטא והסליחה: גילוי המהות האנושית והאלוקית

"למען תצדק בדברך, תזכה בשפטך". לפי פשוטו, הפסוק נמשך לפסוק שלפניו, ולא לראשית הפסוק, "לך לבדך חטאתי". "וחטאתי נגדי תמיד – למען תצדק בדברך". כלומר, אני מודה ומפרסם את חטאי כדי להודיע את צדקתך בדונך אותי לייסורים.

אך חז"ל פירשו אחרת:

אמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל יביא אדם עצמו לידי נסיון, שהרי דוד מלך ישראל הביא עצמו לידי נסיון ונכשל. אמר לפניו: רבונו של עולם, מפני מה אומרים "אלוקי אברהם, אלוקי יצחק ואלוקי יעקב" ואין אומרים "אלוקי דוד"? אמר: אינהו מינסו לי ואת לא מינסית לי. אמר לפניו: רבונו של עולם, בחנני ונסני, שנאמר (תהלים כו) "בחנני ה' ונסני" וגו'. אמר מינסנא לך ועבידנא מילתא בהדך, דלדידהו לא הודעתינהו ואילו אנא קא מודענא לך דמנסינא לך בדבר ערוה...דרש רבא: מאי דכתיב (תהלים נא) "לך לבדך חטאתי והרע בעיניך עשיתי, למען תצדק בדברך תזכה בשפטך"? – אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: גליא וידיעא קמך דאי בעיא למכפייה ליצרי הווה כייפינא. אלא אמינא, דלא לימרו עבדא זכי למריה.6בבלי סנהדרין, קז, א.

האבות נוסו ועמדו בנסיונות. גם דוד חפץ לעמוד בנסיונות קשים, כדי שייקרא שם אלוקי ישראל עליו גם כן. הנסיון הוא ההתגברות על האנושי. האם גם האנושיות עצמה תתעלה מעל אנושיותה? הקב"ה אומר לו – זה בלתי אפשרי. דוד מתעקש, ולבסוף הוא אמנם נכשל למרות כל השתדלותו.7עיין שם בגמרא. דוקא בנסיון זה להתעלות מעל האנושי, חשף דוד את אנושיותו וחולשתו בצורתה המכוערת ביותר; אך חשיפה זו של חולשתו היא חשיפה של אנושיותו, ושל זקיקותו הנוגעת ללב לרחמים.

רבא ממשיך את הדרשה של רב: טענתו של דוד אחרי כשלונו היא, שבאמת לא נכשל, אלא שעשה כן כדי להצדיק את ה', כלומר הוא בחר במכוון בעמדה האנושית והחסרה, כדי שלא יתגאה האדם על האלוקים, כדי שלא יהיה האדם אלוקי. החטא מדגיש את שפלותו של האדם אל מול ריבונו ולכן את תלותו המוחלטת בו. ובכך חלק מעצם חסידותו של דוד.8הזוה"ק (ח"ב, קז, א) אומר כי דוד לא באמת התכוון לכך שהיה יכול לכוף את יצרו. אלא, מכיוון שרגיל היה להתבדח תמיד, גם כאן התבדח לפני קונו, למרות מצוקתו הקשה. דוד הוא "בדחן המלך", "ליצן החצר", ואינו יכול להשתחרר מתפקידו זה. הבנת דברי חז"ל כבדיחה של דוד, מחדדת אף יותר את העניין דלעיל: האדם הוא חוטא. לא נותר לו אלא להתבדח. הבדיחה חושפת את קיומו הקליל, היחסי והרופף אל מול האלוקים. ובכך גם תרומתו העיקרית של דוד לעם ישראל, עפ"י חז"ל: העמידה האנושית והמתבטלת מול האלוקים, היכולת לעמוד מול השי"ת עם החולשות, עם החטאים, ולצפות לתיקון ולמחילה האלוקית.עוד בעניין הבדיחה כביטול היש, עיין בספרו של הרב שג"ר, פור הוא הגורל – דרשות לפורים (בהוצאת ישיבת שיח יצחק), בפרק העוסק ב"סיפור הפלטין – הבדיחה כביטול היש", ובדרשות נוספות שם.

בשינוי סגנון מביעים חז"ל את אותו הרעיון במקום אחר:

דאמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: לא דוד ראוי לאותו מעשה ולא ישראל ראויין לאותו מעשה... אלא למה עשו? לומר לך, שאם חטא יחיד, אומרים לו: כלך אצל יחיד. ואם חטאו ציבור, אומרים להו לכו אצל ציבור... והיינו דרבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: מאי דכתיב (שמואל ב כג) "נאום דוד בן ישי, ונאום הגבר הוקם על"? נאום דוד בן ישי שהקים עולה של תשובה. 9בבלי עבודה זרה, ד, ב.

המהר"ל מסביר10תפארת ישראל, עמ' קמז-קמח. שהבורא יתברך גזר שתהיה מדרגת התשובה בעולם. מצד עצמו החטא הוא מקרי, אין לו מציאות אמיתית; אך מבחינת חלקו בתשובה הוא הכרחי.

תכלית החטא היא התשובה. "למען תצדק בדברך, תזכה בשפטך". "והא-ל הקדוש נקדש בצדקה".11ישעיה ה, טז – מפסוקי תפילת הימים הנוראים. החטא הוא האפשרות לגילוי הרחמים האלוקיים, לגילוי עולם התשובה והסליחה. ואמנם פלא הוא, שהתגלות י"ג מידות הרחמים, המידות הגבוהות ביותר של הבורא יתברך, באה רק אחרי חטא העגל. הבורא יתברך הוא אב הרחמים, וכשם שהאדם מגלה את אנושיותו בכך שהוא מכיר באשמתו, כך הבורא יתברך מתגלה ברחמים ובחמלה ובסליחה, באימוץ שהוא מאמץ אליו את האדם.

"הן בעוון חוללתי". החטא הוא עצמי לאדם. במובן מסוים הוא מה שהופך אותו לאדם, כפי שכתוב בחובות הלבבות: "אמר אחד מן הצדיקים לתלמידיו: אלו לא היה לכם עוון, הייתי מפחד עליכם ממה שהוא גדול מן העוון. אמרו לו: ומהו גדול מן העוון? אמר להם: הגאות והחונף".12שער התשובה, פרק ח. וראה הרחבה בנושא בדרשה "האשמה האינטימית" בהמשך (ליד הערה 7). בהכרה בחטא מגלה האדם את אנושיותו, ולעומת זאת בסליחה וברחמים מתגלה האלוקי.13על כך ראה עוד בדרשה הבאה.

סליחה היא התפייסות, הרמוניה, שלום, היא זו שבאה רק אחרי החטא. משל לבני זוג החיים זמן מה יחדיו. לפתע פרצה מריבה ביניהם. לכאורה – משבר ביחסים. אך למעשה, המריבה מביאה לחרטה, לכך שיגלו איש את רעהו ושיצטערו אחד בשביל השני. כל אחד מהם נעשה מודע לסבלו של בן-זוגו: "הוא סובל, סובל בגללי, פגעתי בו". רק התהליך הזה מביא לרוח טהרה, פיוס וסליחה, שמתחדשת ביניהם, כזו שלא היתה קיימת לפני המריבה.

למה אנחנו מצפים, אם כן, בימים אלו? לשאר-רוח, להשראה, להתחדשות הרוח. מצפים אנחנו ללב חדש, לרוח חן ותחנונים, טהרה והתפייסות. עם עצמנו, עם רֵעינו, ועם קוננו. שלא יהיה לבנו חלוק עוד על המקום.

לב טהור ברא לי אלקים ורוח נכון חדש בקרבי.אל תשליכני מלפניך ורוח קדשך אל תקח ממני. השיבה לי ששון ישעך ורוח נדיבה תסמכני.תהלים, נא